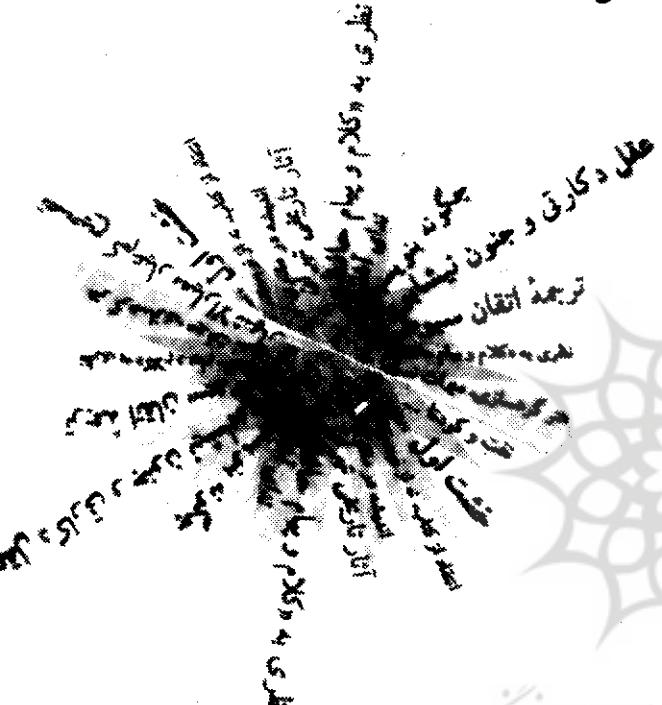

تأملی در «عنوان مقاله» و

پیشنهادهایی درباره آن

محمدعلی حمیدرفیعی

بر پیشانی هر مقاله یک یا چند واژه نقش بسته است که نام یا عنوان مقاله خوانده می‌شود. عنوان بستری است که مقاله بر آن جاری می‌شود، پیچ و خمها یش را می‌سپرد و به انجام می‌رسد. عنوان نامناسب، رود جاری مقاله را به جویبارهای پراکنده‌ای بدل می‌کند که به هر زمینه می‌روند. دوست نکته‌سنگی عنوان مقاله را به قافیه در غزل تشییه می‌کرد و ناگفته پیداست که هر غزلی قافیه خاص خود را می‌طلبید.

یادآوری اهمیت عنوان در مقاله سخن تازه‌ای نیست. در گذشته عنوان را از رئوس شمایله می‌شمرده‌اند و به آن ارزشی همسنگ موضوع و فایده می‌داده‌اند. امروز که نویسنده‌گان ما با دقتی افزونتر از گذشته - گذشته نه چندان دور - قلم را بر صفحه کاغذ می‌چرخانند و بیش از گذشته در اندیشه نقد «خاص» اند، ناگزیر به عنوان نوشته خود هم بیشتر توجه می‌کنند. از همین روی است که تأملی تازه در عنوان مقاله ضروری جلوه می‌کند.

آیا عنوان باید بیانگر محتوای مقاله باشد یا وظیفه آن تنها جلب توجه بیننده است؟ عنوان را آیا باید صریح و سرراست نوشت یا به کنایه و راز و رمز؟ عنوان یک مقاله تا چند حد می‌تواند کلی باشد؟ تفنهای زبانی را آیا می‌توان به عنوان مقاله راه داد؟ و...

که عنوان معلوم کند مقاله درباره چیست. این کیفیت به او حق می‌دهد که مقاله را بخواند یا نخواند. از طرف دیگر اگر عنوان، موضوع و محتوای مقاله را روشن کند، کار طبقه‌بندی موضوعی مقالات آسانتر خواهد شد. چه بسا با دقت در این مورد عنوانی از مجموعه «درباره ویرایش» به مجموعه «درباره ترجمه» نقل مکان کند. از عنایین موفق در همخوانی با محتویات مقاله این‌ها را می‌توان نام برد:

□ انتقاد از کتاب، نه از نویسنده / نصرالله پورجوادی (۲۴-۲) کامل‌روشن می‌کند که مقاله درباره ضوابط نقد است و

حاشیه:

(۱) سه شماره‌ای را که در میان دو کمان می‌بینید از راست به چپ نشان دهنده سال انتشار، شماره‌ردیف و صفحه است. مثلًا (۲-۴) به نشردانش، سال چهارم، شماره چهارم، صفحه دو اشاره دارد.

نگارنده به هیچ روی مدعی پاسخ گفتن به این پرسشها نیست بلکه تنها با تأمل بر عنوانهای مقالات چند شماره نشردانش کوشیده است گزارش ساده‌ای از چگونگی آنها به دست دهد و نکاتی را - به امید جلب نظر مطلعان به این جنبه مهم از امر نگارش - فهرست وار ارائه کند. به بیان دیگر، طرح این مسئله تنها به امید آن صورت می‌گیرد که صاحب نظر ان تجربه‌های خود را در مورد انتخاب عنوان در دسترس دیگران قرار دهد.

حاصل این تأمل طبقه‌بندی ساده‌ای است از عنوانهای یادشده با پیشنهادهایی درباره هر یک، صد و ده عنوان از هشت شماره نشردانش - بدون ترتیب خاصی در انتخاب - مورد بررسی قرار گرفته و نتایج زیر به دست آمده است:

(۱) همخوانی میان عنوان و محتوای مقاله. خواننده انتظار دارد

نظری به «کلام و پیام حافظ» عنوان دستاری و جنون نویسیم

همخوانی با متن مقاله اهمیت موضوع را هم به روشنی و صراحة
بیان کرده است.

□ هنر گرهازی؛ میراث نسلها / حبیب معروف (۳۰-۲-۷) در
نقد کتاب گره چینی در معماری اسلامی و هنرهای دستی، علاوه بر
خاصیت اطلاع‌دهندگی به پیشینه این هنر و جایگاه آن هم اشاره
دارد.

۳) برهیز از عنوانهای کلی - که مقاله بار انتقال مفهوم آن را
نمی‌تواند به دوش بکشد:

□ اندیشه در متنوی / علی اکبر کسمایی (۱۸-۳-۷) پیشاپیش
علوم می‌دارد که در مقاله‌ای با این حجم نمی‌توان به این مهم
پرداخت.

عنوانهای شعاروار و تعارف آمیز نیز از همین گروهند. مثلًا،
□ عجز همه جانبه در برابر انقلاب اسلامی ایران / ناصر ایرانی
(۵۰-۳-۷).

□ هدیه‌ای نفیس در آغاز سال نو / میراحمد طباطبائی
(۴۳-۴-۸) در نقد کتاب غلط نویسیم به جز چند جمله تعارف آمیز
با محتویات مقاله بی ارتباط است.

عنوان کلی، سنگ بزرگی است علامت نزدن و هیچ دلیلی

چون سردبیر آن را نوشته پس احتمالاً به توضیح درباره ضوابط
نشردانش برای نقد کتاب پرداخته است.

□ گراشتهای گوناگون در واژه گزینی / علی کافی (۱۴-۱-۵) به
دقت معلوم می‌کند مقاله درباره چیست.

□ نکاتی در ترجمه برخی مفاهیم فلسفه هگل / دکتر سیدجواد
طباطبائی (۱۶-۴-۵) در نقد کتاب در شناخت اندیشه هگل،
نشان‌دهنده آن است که نگارنده مقاله به موضوع ترجمه این اثر و
کاستیها یا امتیازات آن پرداخته است.

این عنوانها هم در همین طبقه‌بندی قرار می‌گیرند: کتاب در
هشتاد سال پیش / حسین مقصومی همدانی (۴-۵-۵)، کتاب‌شناسی
ترجمه / دکتر جلال پسخنور (۵۶-۳-۷)، نظر جرجانی در باب صور
خيال / شفیعی کدکنی (۵۴-۳-۳).

مطالعه عنوانهای چاپ شده در هشت شماره نشردانش نشان
می‌دهد که عنوانین بسیاری از این مقالات بدون توجه به این اصل
مهم انتخاب شده‌اند:

□ چگونه نویسیم / محمدعلی حمیدرفیعی (۴۸-۴-۸) این
گمان را بر می‌انگیزد که مقاله از دیدگاه «تجویزی» پیشنهادهایی
ارائه کرده است در صورتی که محتوای مقاله با عنوان نه تنها
همخوانی تدارد بلکه از نظر گاه «تصویفی» به نقد محتوایی و
روشی کتاب غلط نویسیم پرداخته است.

□ کتابی مفید و برآرزوی / علی اصغر فیاض (۵۱-۴-۸) در نقد
کتاب غلط نویسیم عنوانی مغالطه‌آمیز و شباهانگیز است.
محتوای مقاله - به جز یک مورد تکرار خام کلمه برآرزوی - هیچ
نشانی از مفید بودن و برآرزوی بودن کتاب غلط نویسیم ندارد و
بیشتر به مقایسه این کتاب با شیوه نگارش اثر خود آقای فیاض
پرداخته است. اضافه کردن علامت تعجب (!) در پایان این عنوان
می‌توانست همچنانی لازم با محتویات مقاله را تأمین کند.

۲) صراحة، روشنی و استقلال عنوان، در مقالاتی که جنبه
اطلاع‌دهندگی دارند. مقصود از استقلال عنوان آن است که
خواننده بدون ساقه‌ذهنی - و بی‌آنکه لزوماً شماره‌های سابق
مجله را خوانده باشد - بفهمد مقاله درباره چیست:

□ نظری به «کلام و پیام حافظ» / حسینعلی هروی (۲۲-۱-۵)
علیرغم استفاده از گیوه در عنوان، این پندار را بر می‌انگیزد که
مقاله، نقد کلامی و محتوایی دیوان خواجه است در صورتی که
محتوای مقاله، نقدی است بر «کلام و پیام حافظ» نوشته احمد
سفیعی، اضافه کردن یک عنوان فرعی در توضیح این مطلب
می‌توانست مشکل را حل کند.

□ آماده‌سازی فنی دستنوشته: گامی اساسی در تولید کتاب /
محمد سیداخلاقی (۴۶-۴-۵) عنوانی است که علاوه بر

(۱۵-۶۴) در نقد کتاب مجمع الانساب.

□ تصحیح کم عیار معیار الاشعار / تقی وحدیان کامکار (۳۲-۱-۵) در نقد کتاب معیار الاشعار خواجه نصیر طوسی؛ به اهتمام محمد فشارکی - جمشید مظاہری. در عنوان اول، واژه مهم و در دومی، عبارت کم عیار حکمهای ارزشی هستند که نویسنده‌گان نقد صادر کرده‌اند. شایسته است که این داوری به شیوه‌ای مستدل در متن نقد جای بگیرد و نه در عنوان آن. نمونه دیگر:

□ ابتدال «علمی» و توطئه‌های اقتصادی امپریالیسم در ایران / دکتر موسی غنی نژاد (۳۲-۵-۶) در نقد کتاب توطئه‌های اقتصادی امپریالیسم در ایران؛ حسن توانیان فرد، علاوه بر اشکال یاد شده، در وهله اول این تصور را ایجاد می‌کند که «ابتدال علمی» یکی از توطئه‌های اقتصادی امپریالیسم در ایران است.

● (ب) عنوانهایی که حاکی از نظرگاه نویسنده نقد درباره محتوای کتاب یا موضوع مورد بحث هستند:

□ نفت و کودتا؛ فرصت بزرگی که از دست رفت / ناصر ایرانی (۲۶-۵-۶) در نقد کتاب جنبش ملی شدن صنعت نفت ایران و کودتای ۲۸ مرداد؛ غلامرضا نجاتی، معلوم می‌کند که نویسنده نقد نسبت به جنبش ملی شدن صنعت نفت ایران نظری موافق دارد.

□ استالینیسم، بیماری جامعه شوروی / ح.م. (۹۶-۳-۳) در نقد کتاب در دادگاه تاریخ؛ روی مددف، نشان می‌دهد که نویسنده نقد، حوادث تلغی دوران حکومت استالین را نتیجه - فی المثل - سانترالیسم یا مبانی نظری مارکسیسم - لنینیسم نمی‌داند.

□ صهیونیسم مذهبی و صهیونیسم سیاسی / مرتضی اسعده (۴۶-۵-۶) در نقد کتاب ماجرا اسرائیل، صهیونیسم سیاسی؛ روزه گارودی، بیانگر این نکته است که نویسنده نقد، واقعیتی را که از نظر کتاب فراموش شده یا به حد کافی مورد بررسی قرار نداده، متذکر شده است.

این نوع عنوان نشان دهنده نقد محتوای کتاب است و توسل به آن به شرط رعایت اختصار ووضوح و پرهیز از صدور حکمهای ارزشی مطلق و جزئی بلامانع به نظر می‌رسد.

● (ج) عنوانهایی که هیچ مطلبی را بیان نمی‌کنند و بود و نبودشان یکی است: معمولاً رسم بر این است که پس از آوردن عنوان نقد، مشخصات کتابشناسی کتاب نقد شده باید اما در بیشتر موارد، عنوان مقاله چیزی جز تکرار عنوان کتاب نیست و تنها عبارتهایی مثل «درباره...، نگاهی به... و...» بر سر عنوان

ندارد که نویسنده تعهد کاری را ادعا کند که از عهده آن برآمده آید. تنها عنوانی را باید اختیار کرد که به طور دقیق موضوعهای مطرح شده در مقاله را از پیش اعلام کند.

(۴) رعایت الگوهای زیان معیار در عنوان مقاله. تفنهای زبانی در عنوان، مقاله را از اعتبار می‌اندازد. در عین حال عنوان شایسته نیست که از نظر معنی محدودش جلوه کند:

□ شرحی بر حافظ، پیراسته از لطفتها / اصغر دادبه (۴۰-۵-۶) در نقد کتاب دیوان غزلیات حافظ شیرازی؛ دکتر خطیب رهبر، واژه پیراسته را در غیر موضع له - کم کردن به قصد ایجاد زیبایی و خوبی - به کار گرفته است.

□ کتابشناسی پژوهشی جامعه‌شناسی / محمدعلی رونق (۴۳-۱-۵) در نقد کتاب کتابشناسی جامعه‌شناسی تألیف منوچهر اشرف الکتابی، واژه پژوهشی رساننده چه مطلبی است؟ آیا نشان از این دارد که کتابشناسی مزبور به شیوه‌ای پژوهشگرانه گرد آورده شده است یا این که به نوع خاصی از کتابشناسی - که هنوز شناخته نشده است - اشاره می‌کند؟

(۵) در عنوان مقالاتی که به نقد کتاب پرداخته‌اند، این نکات قابل تأمیل است:

● (الف) عنوانهایی که با یک واژه درباره کتاب داوری کرده‌اند:

□ کتابی مهم در تاریخ عمومی و دوره مغول / ناصر احمدزاده

۲) عنوان این مقاله را خود انتخاب کرده بودم. مجله در این باب دخالتی نداشت.

نمونه‌های خوب دیگر:

- آشنای غریب / دکتر مهدی نوریان (۲۰-۳-۷) در نقد کتاب مخزن الا سرار نظامی؛ تصحیح دکتر بهروز ثروتیان.
- راهی میانبر به ریاضیات جدید / عبدالله سالک (۴۵-۳۰) در نقد کتاب مقاومین ریاضیات جدید؛ یان استیوارت.
- پس از زمستانی چنین طولانی و سخت / ناصر ایرانی (۴۷-۳۷) در نقد کتاب براستریوکا؛ میخائیل گورباجف.
- ندای آغاز / دکتر صالح حسینی (۴۸-۳۲) در نقد کتاب شیوه‌های نقد ادبی؛ دیچزن.
- تکابوی جهان صنعتی / مرتضی اسعدی (۳۳-۱-۴) در نقد کتاب تکابوی جهانی؛ ژان ژاک سروان شرایبر.

*

حاصل تأمل در عنوانهای مقالات را می‌توان چنین خلاصه کرد:

- (۱) تناسب میان عنوان و محتوای مقاله، شرط اصلی انتخاب عنوان است. عنوانی که به موضوع مقاله مربوط نباشد اسباب گمراهی است.
- (۲) شایسته است عنوان روشن، صریح و مستقل باشد. دو ویژگی اول، خاص مقالاتی است که جنبه اطلاع‌دهندگی دارند و استقلال، شرط مهم انتخاب هر عنوان برای هر نوع مقاله‌ای است.
- (۳) از عنوانهای کلی - فراتر از محتوای مقاله - بهتر است پرهیز کنیم. استفاده از این عنوانها جز بی اعتبار کردن مقاله هیچ اثری ندارد.

- (۴) پیروی از الگوهای ساختی، معنایی و املایی زبان معیار در عنوان مقاله را بهتر است همواره مورد توجه قرار دهیم.
- (۵) در عنوان نقد باید از آوردن واژه‌هایی که داوری نهایی نویسنده را معلوم می‌کنند پرهیز کرد. استفاده از این عنوانها معمولاً نشانه‌ای از کینه‌توزی یا مهرورزی به کتاب نقد شده است و دست کم با «اخلاق نقد» تباین دارد.

- (۶) عنوان کتاب می‌تواند متنضم نظرگاه نویسنده نقد درباره محتوای کتاب باشد به شرط آنکه واضح و اختصار در آن رعایت و از صدور حکمهای ارزشی جزئی و مطلق در آن پرهیز شده باشد.

- (۷) عنوان نقد بهتر است حتی چیزی بیشتر و فراتر از عنوان کتاب باشد و دست کم باید معلوم کند که نقد از چه نظرگاهی نوشته شده است. به عبارت دیگر خواننده با دیدن عنوان باید بتواند دریابد که نقد از چه زاویه‌ای (روشی، محتوایی، زبانی یا...) صورت گرفته است.

کتاب قرار گرفته است:

- آثار تاریخی تهران / حبیب معروف (۴-۱-۲۴) در نقد کتاب آثار تاریخی تهران؛ سید محمد مصطفوی.
- تاملی در مصائب حلاج / دکتر بهروز تقی خانی (۴-۱-۲۲) در نقد کتاب مصائب حلاج؛ لویی ماسینیون.
- ترجمة اتفاق سیوطی / هاتف (۴۹-۱-۵) در نقد کتاب ترجمة الاتفاق فی علوم القرآن؛ جلال الدین عبدالرحمن سیوطی.
- سفرنامه حاج سیاح / مرتضی اسعدی (۵۱-۱-۵) در نقد کتاب سفرنامه حاج سیاح.
- نگاهی به تاریخ ادبیات زبان عربی / علی رضا ذکارتی قراگزلو (۴-۱-۱۴) در نقد کتاب تاریخ ادبیات زبان عربی؛ حنا الفاخوری.

□ نقدي بر تجربه‌ای ایرانی در خدمات اولیه بهداشتی / دکتر کیومرث ناصری (۳-۲-۷۸) در نقد کتاب *An Iranian Experiment in Primary Health Care*

این «نقد» یا «نظر» یا «نگاه» چگونه نگاه و نظر و نقدي است؟ نقدي بر محتوای کتاب است یا نگاهی به زیان آن یا نظری به ترجمه کتاب؟ از کجا معلوم است که نقدي روشنی یا تاریخی نیاشد؛ نقد کتاب «الفاخوری» اگر از دیدگاه روش شناختی انجام گرفته باشد چه بسا برای خواننده‌ای بسیار جالب و مفید باشد اما همین کتاب اگر از نظر محتوایی نقد شود علاقه اورا بر نیانگریزد. شایسته است عنوان نقد، دست کم نشان دهد که نویسنده، آن کتاب را از چه زاویه‌ای نگاه کرده است.

● (د) خلاقیت و ابتکار در عنوان مقاله:

- عقل دکارتی و جنون نیشاپوری / نصرالله پورجوادی (۷-۲-۲) از بهترین نمونهای عنوانین مبتکرانه است. دوباره بودن این عنوان، نشانگر مقایسه میان دو جهان بینی است. واژه‌های «عقل» و «جنون» در برابر یکدیگر نشان می‌دهند که در دو کفة ترازوی این مقایسه چه گذاشته شده است. «نیشاپوری» به ابوالقاسم حسن نیشاپوری اشاره دارد. ذوقی که نویسنده در اضافه کردن «بای» نسبت به اسم دکارت به کار برده توازنی آهنجین را در عنوان باعث شده است (در غیر این صورت، عنوان به «عقل دکارت و جنون نیشاپوری» بدل می‌شد). از نظر همخوانی با متن، عنوان به «خردباری» دکارت و «خردگریزی» نیشاپوری اشاره‌ای صریح، روشن و موجز دارد.

- خشت اول... / حبیب معروف (۵-۴-۲۸) در نقد قاموس، دفتر نخست، از عنوانهای نکته‌پردازانه در عنوان نقد است. «خشت اول...» از سویی به انتشار دفتر نخست از قاموس اشاره دارد و از سوی دیگر به بیت معروف خاص و عام نظر می‌کند. معنای دوم را سه نقطه پایانی عبارت به ذهن متادر می‌کند.